



CAAT

PŘEHLEDOVÉ STUDIE 07/11

SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ A PROSTOROVÁ SEGREGACE  
LADISLAV TOUŠEK

CENTRUM APLIKOVANÉ ANTROPOLOGIE A TERÉNNÍHO VÝZKUMU (CAAT)  
KATEDRA ANTROPOLOGICKÝCH A HISTORICKÝCH VĚD FF ZČU

[WWW.CAAT.CZ](http://WWW.CAAT.CZ)



## Sociální vyloučení a prostorová segregace

Ladislav Toušek

Přehledové studie 07/11

Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu (CAAT)

Katedra antropologických a historických věd FF ZČU

[www.caat.cz](http://www.caat.cz)

© CAAT 2007

# 1. Úvod

Za minulý rok byl pojem *sociální vyloučení* uveden v médiích skoro 770krát.<sup>1</sup> Oblíbený internetový vyhledávač Google indexuje jen v českém jazyce přibližně 15 tisíc dokumentů obsahujících toto sousloví. Avšak kdybychom stejným způsobem „pátrali“ před deseti lety, stěží bychom narazili na jednu jedinou zmínku. Ačkoli se sociální vyloučení (též *exkluze* či *vytěsňování*) stalo velmi rychle běžnou součástí slovníku nejen sociologů, antropologů či sociálních pracovníků, ale i laické veřejnosti, je to stále pojem (koncept) relativně nový, lépe řečeno zánovní.

V předkládaném textu se nejdříve pokusíme stručně odpovědět na otázku, co daný koncept znamená a popíšeme si okolnosti a důvody jeho vzniku. Výsledkem naší snahy by mělo být porozumění tomu, jaké sociální jevy jsou tímto termínem konceptualizované. Tento krok nám umožní, abychom se mohli následně podrobněji věnovat specifickému projevu procesu sociálního vytěsňování, kterým je prostorové vyloučení (jinak též *prostorová* či *rezidenční segregace*), které budeme analyzovat na příkladu tří odlišných typů rezidenčních útvarů: *ghetta*, *banlieu* a *slumu*.

## 2. Vymezení konceptu sociální exkluze<sup>2</sup>

Původ konceptu sociální exkluze lze hledat v 60., resp. 70. letech minulého století ve Francii, kde se lidé žijící v chudobě označovali jako *les exclus*. Rozvinutí pojmu a jeho použití v „současném“ významu je většinou připisováno Renému Lenoirovi, který tento pojem vztahoval na osoby a skupiny osob, které byly vyloučeny ze státního systému sociálního zabezpečení.<sup>3</sup> Sociální exkluze se spíše než ve smyslu analytického konceptu používala jako politické heslo. Zatímco v 70. letech minulého století se jím ve Francii chápalo především vyloučení ekonomické, v 80. letech, v době kdy opozice (pravice i komunisté) obviňovala socialistickou vládu ze zvyšující se nezaměstnanosti a hovořila o tzv. *nové chudobě*, vládní strana hovořila o *exkluzi* a tímto termínem odkazovala nejen k nezaměstnanosti, ale i vzrůstající nestabilitě sociálních vazeb a sociální solidarity (rozpad rodin, sociální izolace skupin obyvatelstva, eroze třídní solidarity a sociálních sítí).<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> Zdroj: Mediální databáze Anopress IT, vyhledávání fráze „sociální vyloučení“ implicitní syntaxí v období 1. 02. 2007 až 31. 12. 2007.

<sup>2</sup> Tato část je upravenou verzí autorova textu *Kultura chudoby, underclass a sociální vyloučení*. In Hirt, T., Jakoubek, M (eds.): *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006.

<sup>3</sup> LENOIR, René. *Les exclus: Un Français sur dix*. Paris: Seuil, 1974.

<sup>4</sup> SILVER, Hilary. Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, vol. 133 (1994), str. 532 – 533.

Potud lze hovořit o „francouzské tradici“ konceptu sociální exkluze,<sup>5</sup> která vychází z étosu jednotného francouzského státu-národa, založeného na principu občanství, kdy je důraz spíše než na chudobu kladen na potřebu vytvářet sociální solidaritu a integraci a participaci na národním sociálním a morálním řádu.<sup>6</sup> Z Francie se tento koncept rozšířil poměrně rychle do celé kontinentální Evropy a později do Velké Británie, kde do té doby převažoval koncept *chudoby*, jenž byl v oblasti státní politiky nahrazen sociální exkluzí po vítězství *Labour Party* v roce 1996.<sup>7</sup> Na institucionální úrovni Evropské unie docházelo k nahrazování konceptu *chudoby* již od poloviny 80. let minulého století a později se oba myšlenkové proudy – „francouzský“ (sociální exkluze) a „anglosaský“ (chudoba) – sjednotily.<sup>8</sup>

Výkladů obsahu konceptu sociální exkluze a jeho definic existuje celá řada,<sup>9</sup> což bývá předmětem jeho kritiky a tento je označován jako vágní a mnohoznačný.<sup>10</sup> Nicméně tato problematika není předmětem našeho zájmu a nemáme zde prostor se jí podrobněji věnovat, a proto se spokojíme s následující obecnou pracovní definicí: Sociálním vyloučením (exkluzí) rozumíme proces, kdy jsou jednotlivci či celé skupiny vytěšňovány na okraj společnosti a je jim omezován nebo zamezen přístup ke zdrojům, které jsou dostupné ostatním členům společnosti.

Příčiny, které sociální vyloučení způsobují, jsou různorodé. Obecně je můžeme rozlišit na příčiny *vnější* a příčiny *vnitřní*. Vnější příčiny (vlivy) sociálního vyloučení jsou takové jevy, které jsou *mimo dosah a kontrolu* vyloučených osob. Takové vlivy nemohou sociálně vyloučení lidé ovlivnit vlastním jednáním, či tak mohou činit jen obtížně. Vnější příčiny jsou dány širšími společenskými podmínkami nebo vyplývají z *jednání* lidí, kteří se nacházejí vně sociálního vyloučení, tj. jsou to příčiny *strukturální*. Mezi takové příčiny patří především: trh práce a jeho charakter; bytová politika; sociální politika; praxe samospráv ve vztahu k sociální oblasti; rasismus a diskriminace na základě rasy, etnicity, národnosti, konfese atd.<sup>11</sup>

---

<sup>5</sup> ATKINSON, Rob: Občanství a boj proti sociální exkluzi v kontextu reformy sociálního státu. In *Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity. Sociální studia*, 5, 2000, str. 56.

<sup>6</sup> Tamtéž, str. 56. Srv. Též SILVER, Hilary. Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, Vol. 133 (1994), str. 533 – 534. Dále viz PIERSON, John. *Tackling Social Exclusion*. Routledge, 2002, str. 4.

<sup>7</sup> BARNES, Matt (et al.). *Poverty and Social Exclusion in Europe*. Edward Elgar Publishing, 2002, str. 16.

<sup>8</sup> ATKINSON, Rob: Občanství a boj proti sociální exkluzi v kontextu reformy sociálního státu. In *Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity. Sociální studia*, 5, 2000, str. 57.

<sup>9</sup> K různým definicím viz např. TODMAN, Lynn C. *Reflections on Social Exclusion*. Department of Sociology and Social Research, University of Milan, 2004.

<sup>10</sup> MAREŠ, Petr. 2006. *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: VÚPSV, výzkumné centrum Brno, 2006, str. 5. Rovněž viz TOUŠEK, Ladislav. In Hirt, T., Jakoubek, M (eds.): *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, str. 288–321.

<sup>11</sup> TOUŠEK, Ladislav. Co je to sociální vyloučení? In *Kdo drží Černého Petra: sociální vyloučení v Liberci, Plzni a Ústí nad Labem*. Člověk v tísni, o.p.s., 2007.

Oproti tomu vnitřní vlivy jsou jevy, které jsou důsledkem jednání konkrétních lidí, jichž se sociální vyloučení týká. Ti mohou svým jednáním vlastní situaci sociálního vyloučení přímo způsobovat anebo posilovat jeho stávající existenci, tj. jsou to příčiny *individuální*. Třebaže se jedná o příčiny individuální, jsou povětšinou *konsekvencí* příčin vnějších. Mezi tyto mj. patří: ztráta pracovních návyků při dlouhodobé nezaměstnanosti; dlouhodobá neschopnost hospodařit s penězi a dostát svým finančním závazkům; orientace na okamžité uspokojení potřeb vyplývající z dlouhodobé frustrace; apatie a nízká motivace k řešení vlastních problémů atd.<sup>12</sup>

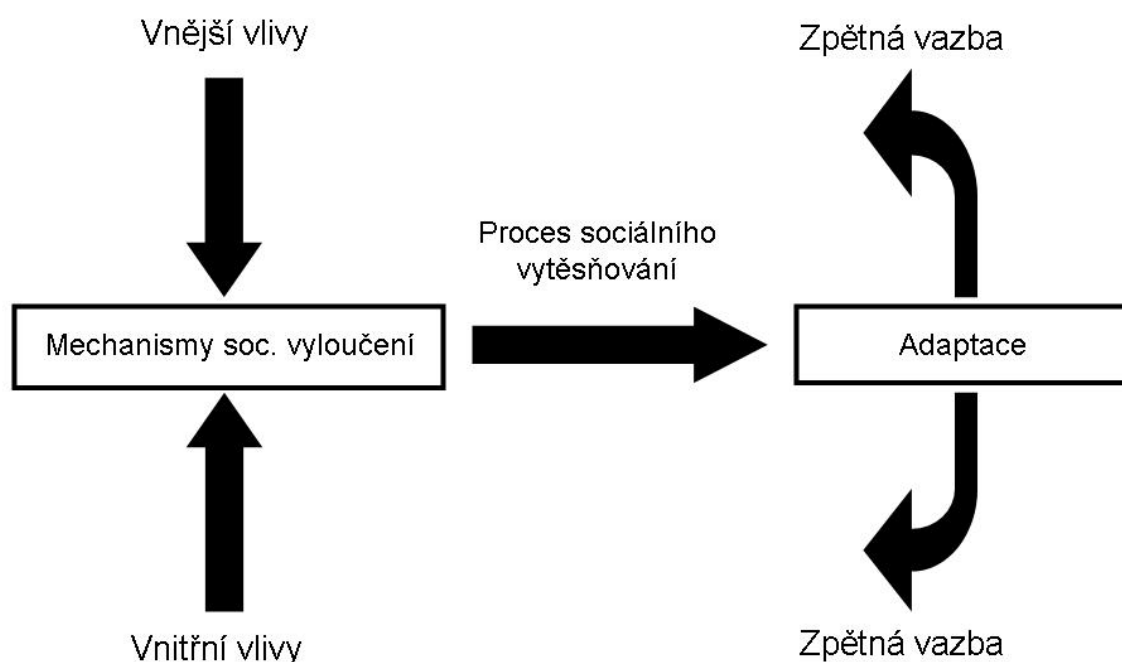
Jedním z výhod konceptu sociální exkluze je to, že je zpravidla chápán jako multidimenzionální, čímž se má na mysli, že výše uvedené příčiny se projevují v různých sférách lidského života a nejsou spatřovány pouze v materiálním nedostatku, jak je tomu v případě konceptu *chudoby*. Jinými slovy řečeno, sociální exkluze je označována jako relevantnější pro konceptualizaci dnešních sociálních problémů než chudoba, neboť ta je pouze jednou z dimenzí sociálního vyloučení.<sup>13</sup> Dle různých autorů lze analyticky rozlišit následující dimenze (či mechanismy), ve kterých se sociální vyloučení projevuje: (1) ekonomické, (2) kulturní a sociální, (3) symbolické, (4) politické a (5) prostorové vyloučení. Tyto dimenze jsou vzájemně propojeny a rozlišení mezi nimi je čistě analytické.<sup>14</sup> K pochopení působení mechanismů sociálního vyloučení a jejich příčin nám poslouží níže uvedené schéma.

---

<sup>12</sup> TOUŠEK, Ladislav. Co je to sociální vyloučení? In *Kdo drží Černého Petra: sociální vyloučení v Liberci, Plzni a Ústí nad Labem*. Člověk v tísni, o.p.s., 2007.

<sup>13</sup> MAREŠ, Petr. 2006. *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: VÚPSV, výzkumné centrum Brno, 2006, str. 5.

<sup>14</sup> MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*, 3/2000, str. 287 - 288; MAREŠ, Petr. Marginalizace, sociální vyloučení. In Sirovátka, T. (ed.): *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2002, str. 15 – 16; DŽAMBAZOVIČ, R. – JURÁSKOVÁ, M. Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku. In Michal Vašečka (ed.): *Čačipen Pal O Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, str. 535 – 549.



Jak je ze schématu patrné, mechanismy působení implikují *adaptaci*, kterou rozumíme přizpůsobení se jedince situaci sociálního vyloučení, ve které se nachází. Reakce na specifické podmínky života na okraji společnosti se nutně projevuje určitými vzorci jednání, které mohou být v rozporu s normami a hodnotami většinové společnosti a jako takové jsou většinou nahlíženy negativně. Tyto vzorce jednání lze tedy označit jako *maladaptivní*, což znamená, že jsou funkční pouze v podmínkách sociálního vyloučení a nejsou použitelné ve většinové společnosti. Jinak řečeno, v důsledku adaptace na sociální vyloučení si lidé osvojují návyky a životní vzorce, které znemožňují uspět ve většinové společnosti, a zpětně tak posilují a reprodukují stav vyloučení.<sup>15</sup>

Odlíšné mohou být přitom i ty vzorce chování, které nejsou reakcí na specifické podmínky sociálního vyloučení, ale souvisejí s nimi. Jsou většinou důsledkem uzavření cest ke standardním způsobům řešení některých problémů, se kterými se setkávají jak osoby ohrožené sociálním vyloučením, tak širší společnost.<sup>16</sup> Někteří odborníci se domnívají, že způsoby adaptace na podmínky sociálního vyloučení jsou natolik specifické a komplexní, že

<sup>15</sup> TOUŠEK, Ladislav. Co je to sociální vyloučení? In *Kdo drží Černého Petra: sociální vyloučení v Liberci, Plzni a Ústí nad Labem. Člověk v tísní*, o.p.s., 2007.

<sup>16</sup> Srv. Mertonovo pojetí anomie, viz MERTON, Robert K. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Slon, 2000.

zakládají vlastní *subkulturu*. Tato subkultura pak bývá nazývána jako *kultura chudoby*,<sup>17</sup> *kultura segregace*,<sup>18</sup> *kultura sociální izolace*<sup>19</sup> atp. Existence této subkultury může být přitom samotnou příčinou sociálního vyloučení.<sup>20</sup>

### 3. Prostorové vyloučení a jeho formy

Prostorová (residenční) segregace (vyloučení) je jedním ze základních a nejviditelnějších projevů sociální exkluze. Jednoduše řečeno, jedná se o stav či proces vylučování některých sociálních skupin do různých oblastí, sídel a lokalit na základě sociokulturních charakteristik a ekonomického statusu.<sup>21</sup> Určitá míra segregace na základě ekonomického statusu je přirozeným důsledkem nerovnosti ve společnosti. Avšak v případě, že segregace probíhá na základě *připsaných* charakteristik etnicity, národnosti, rasy nebo náboženství, tak právem hovoříme o *diskriminaci*. Ne vždy je však možné jednoznačně říct, zda je prostorová segregace důsledkem diskriminace, či nikoli, neboť etnické, národnostní a jiné skupiny mají zpravidla i nízký status ekonomický, což je způsobeno ostatními mechanismy sociálního vytěšňování.

Prostorové vyloučení nemusí být nutně *nedobrovolné*, ale může být výrazem *svobodné volby* jedince. Z tohoto důvodu je vhodné rozlišovat mezi prostorovou (residenční) *separací*, tj. dobrovolným odloučením, a *segregací*, tj. nedobrovolnou formou vyloučení.<sup>22</sup> Následující schéma znázorňuje formy prostorového vyloučení na základě separace/segregace a ekonomického statusu.

---

<sup>17</sup> LEWIS, Oscar. *La Vida. A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty – San Juan and New York*. New York: Random House, 1966. LEWIS, Oscar. *The Culture of Poverty*. *Scientific American*, vol. 215/4 (1966).

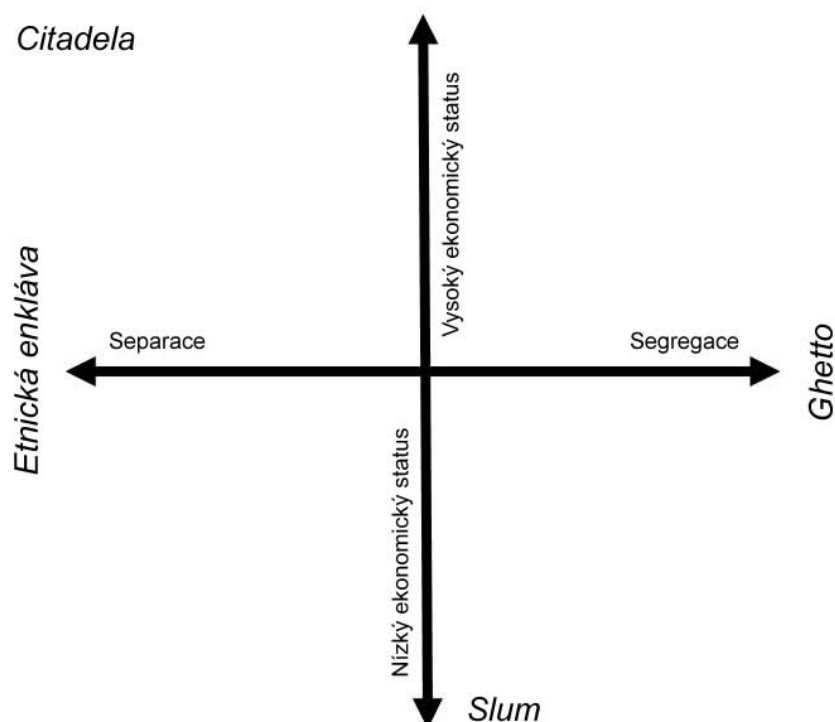
<sup>18</sup> MASSEY, S. Douglas, DENON, A. Nancy. *American apartheid: segregation and the making of the underclass*. Cambridge: Harvard University Press, 1993.

<sup>19</sup> WILSON, J. William: *The Truly Disadvantaged: The Inner City. The Underclass and Public Policy*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.

<sup>20</sup> Podrobněji viz TOUŠEK, Ladislav. *Kultura chudoby, underclass a sociální vyloučení*. In Hirt, T., Jakoubek, M (eds.): *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 291 – 301.

<sup>21</sup> SÝKORA, Luděk, TEMELOVÁ, Jana. *Prevence prostorové segregace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Ministerstvo pro místní rozvoj, 2005, s. 6.

<sup>22</sup> SÝKORA, Luděk, TEMELOVÁ, Jana. *Prevence prostorové segregace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Ministerstvo pro místní rozvoj, 2005, s. 7.



Jak je evidentní, extrémní formu residenční segregace představuje *ghetto*, kde může docházet k segregaci osob bez ohledu na jejich ekonomický status, tj. chudoba není definičním znakem ghetta. Předpokladem existence ghetta je nedobrovolné vyloučení na základě sociokulturních charakteristik jedinců. Tyto charakteristiky mohou mít podobu již zmiňované etnicity, národnosti, rasy či náboženství. Typickým příkladem takovéto formy segregace z minulosti jsou židovská ghetta. V dnešní době jsou často nesprávně „ghetty“ označovány jakékoliv formy prostorového vyloučení.<sup>23</sup> Tomuto problému se však budeme věnovat v následující části.

Na opačný konec horizontály můžeme umístit *etnickou enklávu*. Etnickou enklávou se zpravidla rozumí residenční lokalita, která se složením obyvatel odlišuje od svého okolí a je (domněle) etnicky, národnostně, rasově či konfesně homogenní. Příčinou odloučení jsou tedy sociokulturní charakteristiky. Motivací k izolaci od ostatních obyvatel může být přání skupiny jedinců sdílet stejné normy, hodnoty a vzorce chování, případně zmírnit následky

<sup>23</sup> Srv. WACQUANT, Loic. 2004. Ghetto. In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Science*. Elsevier, 2005. Marcuse, Peter. The Enclave, the Citadel and the Ghetto: What has Changed in the Post-Fordist U. S. City. *Urban Affairs Review*, vol. 33 (1997), pp. 228–264.



marginálního (okrajového) postavení v rámci širší společnosti.<sup>24</sup> Příkladem etnické enklávy může být např. čínská čtvrť v New Yorku, ale i areál tržnice SAPO v Praze Libuši.

Polarizace na základě ekonomického statusu je evidentní na příkladu sídelních útvarů a lokalit, které bývají označovány jako *citadely*, resp. *slumy*. V případě citadely se jedná o termín, kterým bývá označována oblast, ve které se dobrovolně soustřeďují určité skupiny obyvatel, které jsou vůči svému okolí vymezeny nadřazeným statusem v podobě moci a bohatství. Aktem vlastní separace mohou tyto skupiny obyvatel sledovat posílení svého statusu či ochranu vlastní osoby či majetku. Citadely mohou mít formu tzv. *gated communities*, tj. residenčních lokalit chráněných od svého okolí bezpečnostními systémy, povolující vstup pouze residentům.<sup>25</sup>

Na opačném pólu nalezneme tzv. *slumy* (někdy též *shanty towns*). Ačkoli lidé v těchto lokalitách žijí zpravidla nedobrovolně, je to způsobené primárně jejich chudobou a nikoli jejich příslušností k určité etnické, národnostní, náboženské a jiné skupině, třebaže tento fakt se může na jejich vyloučení projevat. Vymezení a popisu této formy prostorového vyloučení se budeme věnovat níže.

Proč se prostorová segregace chápe jako jev negativní je nasnadě. Prostorové vyloučení znamená pro jedince bariéru rozvoje životních šancí. Nedobrovolně segregované skupiny zpravidla žijí v nejhorších, stigmatizovaných částech města, v nevyhovujících, nuzných obydlích s nedostatečnou úrovní sanitárního vybavení a přístupem k běžným službám. Děti z těchto lokalit navštěvují nejhorší školy ve městě, pokud je vůbec navštěvují, čímž se nerovnost neustále obnovuje a posiluje.<sup>26</sup> Negativní důsledky prostorového vyloučení ústí v zhoršení sociální situace ve společnosti, dochází k napětí, které může v krajním případě vyústit v nepokoje, tak jak to mu bylo v nedávné době ve Francii.

Ačkoli se to nemusí na první pohled zdát, segregace může mít za určitých okolností i kladné stránky. Prostorové oddělení může přinášet segregovaným pocit sounáležitosti, může být zdrojem vytváření vlastní identity, prostorem ochrany před marginalizací ze strany majoritní společnosti (viz ghetto). Někdy dokonce může přinášet jedincům ekonomické

---

<sup>24</sup> Podrobněji k etnické enklávě viz MARCUSE, Peter. Enclaves Yes, Ghetto No: Segregation and the State. In Varady, D. P. (ed.). *Desegregating the city: ghettos, enclaves, and inequality*. New York, State University of New York Press, 2005, str. 15–30. PEACH, Ceri. The Ghetto and the Ethnic Enclave. In Varady, D. P. (ed.). *Desegregating the city: ghettos, enclaves, and inequality*. New York, State University of New York Press, 2005, str. 31–48. K ekonomickému modelu enklávy viz např. HEISLER, Barbara S. The Sociology of Immigration. In Brettell, C., J. F. Hollifield (eds.) *Migration theory: talking across disciplines*. New York; London: Routledge, 2000, str. 80–84.

<sup>25</sup> Marcuse, Peter. The Enclave, the Citadel and the Ghetto: What has Changed in the Post-Fordist U. S. City. *Urban Affairs Review*, vol. 33 (1997), str. 228–264. Viz BURJÁNEK, Aleš. Co je rezidenční segregace. IN SÝKORA, Luděk, TEMELOVÁ, Jana (eds.). *Prevence prostorové segregace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Ministerstvo pro místní rozvoj, 2005, s. 23.

<sup>26</sup> Viz např. Burjáněk, Aleš. 1997. Segregace. *Sociologický časopis*, vol. 33 (1997), pp. 423–434.

výhody, pokud uvnitř vyloučené lokality dojde k vytvoření relativně samostatné (ač třeba šedé) ekonomiky, která tvoří záchrannou síť před nejistými podmínkami otevřeného trhu.<sup>27</sup>

Podoby či formy prostorové *segregace* mohou být rozličné, avšak zpravidla se hovoří o *ghettech* a o *slumech*, ve Francii o *banlieue*. Případně se nověji na starém kontinentě používá vágní eufemismus *sociálně vyloučené lokality* a nebo nepřesné pojmy jako *chudinská*, resp. *etnická enkláva* (tj. formy separace). Tyto termíny můžeme používat ve dvou rovinách, čistě jako laické pojmy na úrovni metafor nebo jako odborné koncepty, které mají vlastní analytický význam. V následující části se blížeji seznámíme s prvními třemi jmenovanými koncepty.

### 3.1. Ghetto

Historie pojmu se datuje do roku 1516, kdy benátský senát rozhodl o umístění Židů do lokality *ghetto nuovo*, ostrova v okrsku San Geremia v Benátkách. Etymologie slova *ghetto* není interpretována shodně, ale podle některých zdrojů je poněkud prostší, než by se mohlo zdát. Na ostrově, kam byli Židé internováni, se dříve slévaly železné kovy a lokalita se označovala jako *campo ghetto*, termín by tak mohl být odvozen od italského slovesa *gettare*, znamenajícího *slévat, odlévat*. Sousedství bychom mohli volně přeložit jako *nová slévárna*.<sup>28</sup>

Koncem 19. století byl význam termínu rozšířen již po celé v Evropě a běžně se jím označovaly všechny lokality, do kterých byli Židé křesťany segregováni. Význam pojmu byl přitom jasně odlišován od významu termínu *slum*, kterým se v Evropě rozuměly městské části vyznačující se špatnou kvalitou bydlení a sociálně patologickými jevy.<sup>29</sup>

V období masové migrace do USA se pojem příležitostně začal používat jakožto významový průsečík mezi etnickými enklávami a slumy. Roli v tom sehrála chicagská sociologická škola a rodící se sociologie města.<sup>30</sup> A to Především Louis Wirth, který v klasické studii *The Ghetto* z roku 1928 konstatoval, že ačkoli je ghetto institucí židovskou, existují formy ghett, které se netýkají pouze Židů, ale také přistěhovalců (hovořil o „Malé Sicílii“, „Malém Polsku“ atp.), kteří vytváří vlastní institucionální a prostorové struktury, paralelní vůči anglosaské majoritě. Nicméně pořád bylo ghetto chápáno převážně jako

---

<sup>27</sup> WACQUANT, Loic. 2004. Ghetto. In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Science*. Elsevier, 2005. Burjánek, Aleš. 1997. Segregace. *Sociologický časopis*, vol. 33 (1997), str. 423–434.

<sup>28</sup> WIRTH, Lous. *Ghetto*. Chicago: The University of Chicago Press, (1926) 1956, p. 1–3. MARCUSE, Peter. The Enclave, the Citadel and the Ghetto: What has Changed in the Post-Fordist U. S. City. *Urban Affairs Review*, vol. 33 (1997), p. 233. WACQUANT, Loic. 2004. Ghetto. In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Science*. Elsevier, 2005.

<sup>29</sup> WACQUANT, Loic. 2004. Ghetto. In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Science*. Elsevier, 2005.

<sup>30</sup> WACQUANT, Loic. 2004. Ghetto. In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Science*. Elsevier, 2005.

„záležitost Židů“.<sup>31</sup> Tento význam byl potvrzen obdobím druhé světové války, kdy nacisté instituci ghetta resuscitovali v řadě evropských měst do podoby přestupních stanic na cestě do vyhlazovacích táborů.

Po druhé světové válce ghetto přestává být domovem Židů a stává se domovem Afroameričanů. Od první poloviny 20. století docházelo k migraci Američanů afrického původu do průmyslových center na severu USA, kteří zde, paradoxně na rozdíl od jižních částí USA, byli segregováni do prostorově oddělných lokalit. Jak konstatuje francouzský sociolog Loic Wacquant, „v děloze bílých metropolí došlo k růstu černošských měst, ve kterých si Afroameričané vytvářeli odlišné a paralelní instituce, které jim byly kompenzací a ochranným štítem proti vyloučení ze strany bílé majority“.<sup>32</sup> V této situaci a pod vlivem Hnutí za občanská práva se začal termín *ghetto* přeměňovat v termín *black ghetto*. Amerika se stala zemí dvou společností, jedné bílé a jedné černé. Oproti současnosti byl např. Harlém – ghetto *par excellence* – v podstatě „kulturním“ centrem černošské Ameriky, s vlastní buržoazií. Stejně tak Bronzeville, chicagské *black ghetto* vzniklé migrací z jihu, bylo v polovině minulého století, na rozdíl od slumů, prosperující čtvrtí a stahovala se sem černošská elita.<sup>33</sup> Nicméně fungující – ač výrazem rasové diskriminace – instituce černošských ghetta vzala za své během necelých dvou dekád. Ghetta zkolabovala a přeměnila se ve vyprahlá území beznaděje a rozkladu pod vlivem deindustrializace, změny sociální politiky státu a urbánního plánování.<sup>34</sup> Ačkoli nikdy nebyla ghetto v Americe, ale i tzv. *banlieue* (periferie) ve Francii (viz níže), „sladkým místem pro život“, až do 60. let vykazovala znaky sociální koheze a poskytovala jejím obyvatelům ochranu před marginálním postavením ve většinové společnosti.<sup>35</sup> „černošské ghetto bylo ještě kolem roku 1966 funkční komunitou. Černoši provozovali vlastní služby, obchody a ghetto se vyznačovalo vertikální integrací.“<sup>36</sup>

Postupně, jak se rasová residenční segregace rozšiřovala a měnila se sociální politika, tím více docházelo k uplatňování třídního prizmatu v interpretaci problematiky a ghetto bylo nahrazováno geografickým eufemizmem *inner-city* (vnitřní město) a

<sup>31</sup> WIRTH, Louis. *Ghetto*. Chicago: The University of Chicago Press, (1926) 1956, kapitola 1.

<sup>32</sup> WACQUANT, Loic. 2004. Ghetto. In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Science*. Elsevier, 2005.

<sup>33</sup> MARCUSE, Peter. The Enclave, the Citadel and the Ghetto: What has Changed in the Post-Fordist U. S. City. *Urban Affairs Review*, vol. 33 (1997), p. 233. WACQUANT, Loic. 2004. Ghetto. In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Science*. Elsevier, 2005.

<sup>34</sup> MARCUSE, Peter. The Shifting Meaning of the Black Ghetto in the United States. In Marcuse, Peter., and R. v. Kempen (eds.). *Of states and cities: the partitioning of urban space*. Oxford geographical and environmental studies. Oxford: Oxford University Press, 2001, str. 119.

<sup>35</sup> WACQUANT, Loic.. The Rise of Advanced Marginality: Notes on its Nature and Implications. *Acta Sociologica*, vol. 39 (1996), str. 39 a dále.

<sup>36</sup> WOOD, Clarence. *The critical chasm between racism and poverty in present-day America*. The Human Relations Foundation in Chicago, 1992, str. 3. Citace dle MARCUSE, Peter. The Shifting Meaning of the Black Ghetto in the United States. In Marcuse, Peter., and R. v. Kempen (eds.). *Of states and cities: the partitioning of urban space*. Oxford: Oxford University Press, 2001. str. 119.

neologismem *underclass* (třída deklasovaných), vymezeným asociálním jednáním, chronickou nezaměstnaností a sociální izolací. V 90. letech neutralizace ghetta kulminovala, problematika byla zbavena rasové konotace a rozpustila se v kategorii extrémní chudoby zpět do významu termínu *slum*.<sup>37</sup>

Sociální badatelé hovoří v této souvislosti o nástupu tzv. *pokročilé marginality* (*advanced marginality*), která se mj. projevuje vznikem nové formy prostorově segregovaných lokalit. Prostorově vyloučené lokality již nejsou „klasická“ ghetta. Přišly o podobu Janusovy tváře, kdy byly na jedné straně nástrojem kontroly a izolace ze strany majority a na druhé straně prostorem pro vznik komunity. V dnešní době se jedná spíše o sociální agregáty, které se kontrole vymkly a změnily se v bojiště marginalizovaných. Někteří sociální vědci proto zavádějí termíny jako *hyperghetto* či *outcast ghetto*, aby situaci v původních („klasických“) ghettech odlišili od současného stavu.<sup>38</sup>

Pokud budeme uvažovat o ghettu jako analytickém pojmu, nikoli jako o pouhé metafoře, můžeme uvedené poznatky shrnout do několika bodů:

- Chudoba není definičním znakem ghetta.
- Ghetto je výrazem segregace, ale ne všechny segregované lokality jsou ghetta.
- Ghetto vytváří paralelní instituce vůči institucím majority.
- Ghetto je nástrojem vytváření identity segregovaných a má charakter komunity.
- Ghetto potlačuje sociokulturní rozdíly ve prospěch jednotné identity a může být účinným nástrojem sociosymbolické amalgamace různých skupin v jednotnou skupinu založenou na kategorii rasy.

## 3.2. Banlieues

Ve Francii se lokality, které bychom mohli pojmenovat ghetty, nevyskytují. Jsou zde segregované městské oblasti, které se označují jako *banlieues* a které mají strukturálně zcela odlišný charakter oproti „židovským“ i „černošským“ ghettům.<sup>39</sup> Termín *banlieues* je označení pro předměstí a původně neznamená nutně vyloučenou lokalitu. Nicméně od 80. let 20. století jsou jimi označovány právě „problémové“ lokality na periferii velkých měst, kde

---

<sup>37</sup> WACQUANT, Loic. 2004. Ghetto. In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Science*. Elsevier, 2005.

<sup>38</sup> Srv. WACQUANT, Loic.. The Rise of Advanced Marginality: Notes on its Nature and Implications. *Acta Sociologica*, vol. 39 (1996), str. 122 – 139. MARCUSE, Peter. The Enclave, the Citadel and the Ghetto: What has Changed in the Post-Fordist U.S. City. *Urban Affairs Review*, vol. 33 (1997), p. 228 – 263.

<sup>39</sup> WACQUANT, Loic. French Working-Class Banlieue and Black American Ghetto: From Conflation to Comparasion. In *Qui Parle*, Vol. 16 (2007).

žijí převážně původní imigranti z oblasti severní Afriky.<sup>40</sup> Kořeny těchto lokalit lze hledat v 50. letech minulého století, kdy vláda čtvrté a páté republiky realizovala výstavbu rozsáhlých urbánních celků, tzv. *villes nouvelles*, financovaných z Marshalova plánu, určených pro bydlení střední třídy.

V období, které se označuje jako “Třicet nádherných roků” (*Les Trente Glorieuses*) ekonomického růstu mezi lety 1945–1975, doprovázeného baby boorem, francouzská vláda podporovala imigraci pracovních sil z bývalých kolonií. Počet imigrantů se zvýšil i v důsledku Alžírské války, na jejímž konci v roce 1962 bylo repatriováno kolem 91,000 Alžířanů, kteří bojovali na straně Francie (tzv. *harkis*). Tito repatrianti byli nejdříve umístěni do internačních kempů a později se přestěhovali do čtvrtí, kam se stěhovali i ostatní migranti z oblasti Maghrebu.

Jednalo se přitom právě o čtvrti na předměstí měst, které byly původně určené pro francouzskou střední třídu, která se ovšem z těchto sídlišť odstěhovala v důsledku rostoucí životní úrovně a následně i pod vlivem příchozích imigrantů. Tyto lokality byly založeny na konceptu architekta Le Corbusiera, který prosazoval rozdělení městských čtvrtí na základě jejich funkčnosti (obytné, obchodní, pracovní čtvrti atp.) do izolovaných celků spojených dopravní sítí. Tento fakt, ve spojení s ekonomickým útlumem po *Les Trente Glorieuses* v druhé polovině 70. let a prudkým vzrůstem nezaměstnanosti, měl za následek vznik specifických prostorově segregovaných lokalit.

Některá města, např. Paříž, aby se vyhnula podobné situaci, přijala takové urbánní plány, které zamezily usazování chudší populace. Zástavba na předměstí Paříže byla určena k demolici a na jejím místě byly vystavěny drahé byty a kancelářské komplexy. Tato snaha měla však za následek přesun chudší populace do okolních departmentů, hlavně Seine-Saint-Denis, kde došlo k zhoršení sociální situace.

Banlieues jsou charakteristické vysokou mírou nezaměstnanosti a kriminality. Třebaže jsou tyto lokality obývané imigranty, jedná se zpravidla o velmi heterogenní skupinu, která nevykazuje společné znaky a nelze ji označit za komunitu, jejíž identita by byla formována např. vyznáváním islámu, který je znakem sekundárním. Sociální dezintegrace těchto lokalit je primárně důsledkem vyloučení ekonomického a má spíše třídní charakter, než rasový, etnický, resp. náboženský. Sociální badatelé v souvislosti se segregovanými lokalitami ve Francii hovoří o výskytu *kultury chudoby*, která je chápána jako následek sociálního vyloučení v oblasti zaměstnání a bydlení. Generace dnešních teenagerů, která stojí za sociálními nepokoji na předměstí francouzských měst je generací, která už v prostředí kultury chudoby vyrůstala. Neznají pracovní návyky, neboť jejich rodiče či

---

<sup>40</sup> WACQUANT, Loic. *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. New York: Polity Press, 2007, str. 4.

prarodiče přišli o práci koncem 70. let, jsou frustrováni z druhořadého postavení ve společnosti. Jednou z mála cest, jak mohou uspokojovat vlastní aspirace je kriminální jednání.<sup>41</sup>

### 3.3. Slum

Slum, obecně v českém jazyce též *chudinská čtvrť*, lze nejjednodušeji popsat jako segregovanou hustě osídlenou (pří)městskou lokalitu, která je charakteristická nuznou kvalitou bydlení a nedostatečným zajištěním základních služeb. První užití pojmu se datuje do dvacátých let 19. století, kdy byl vztahován k chudým dělnickým čtvrtím v Londýně. V různých jazycích a v různých zemích pak existuje celá řada ekvivalentů k tomuto pojmu: *favela*, *cortiço* (Brazílie), *villa miseria* (Argentina), *pueblo jóvene* (Peru), *barrio* (hispanšské lokality v USA).<sup>42</sup>

Někdy bývá tento termín nepřesně zaměňován s termínem *ghetto*. Na rozdíl od ghetta, není slum výrazem nedobrovolné segregace na základě etnicity, rasy, národnosti či náboženství, ale primárně výrazem vyloučení na základě ekonomického statusu, třebaže se další uvedené charakteristiky na segregaci mohou podílet. Definičním znakem slumu je tedy oproti ghettu chudoba jeho obyvatel. Rovněž není slum paralelním světem, ale patologickým satelitem metropole, na níž je závislý.<sup>43</sup>

Podle organizace UN-HABITAT (organizace fungující v rámci OSN) žilo v roce 2001 ve slumech na celém světě 924 miliónů lidí, což je 31,6% všech obyvatel Země. Z toho 43% městské populace v tzv. rozvojových zemích, oproti 6% v průmyslově rozvinutých zemích. Země s nejvyšším výskytem slumů jsou především Argentina, Brazílie, Haity, Keňa, Indie Jižní Afrika, Srí Lanka, Thajsko atp. Podle odhadů UN-HABIT stoupne v následujících 30 letech počet obyvatel slumů na 2 miliardy lidí.<sup>44</sup>

Samotný pojem *slum* lze analyticky uchopit jen obtížně, neboť (1) slumy jsou příliš komplexní na to, aby mohly být definovány jedním parametrem; (2) je to koncept velmi relativní a někde může být za slum považována lokalita, jež kvalitou bydlení bude jinde považována za „adekvátní“ formu rezidenční strategie; (3) místní variace slumů jsou příliš

---

<sup>41</sup> WACQUANT, Loic. *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. New York: Polity Press, 2007.

<sup>42</sup> United Nations Human Settlements, P. 2003. *Challenge of slums: global report on human settlements, 2003*. London: Earthscan. Neuwirth, Robert. *Shadow cities: a billion squatters, a new urban world*. New York ; London: Routledge, 2006, str. 9 – 10.

<sup>43</sup> Srv. vymezení ghetta v této stati a dale viz WACQUANT, Loic. 2004. *Ghetto*. In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Science*. Elsevier, 2005.

<sup>44</sup> United Nations Human Settlements, P. 2003. *Challenge of slums: global report on human settlements, 2003*. London: Earthscan, str. 14 – 16.

rozličné na to, aby se k určování mohly používat universálně platné znaky; (4) slumy se mění příliš rychle, aby kritéria k vymezení mohla být platná.<sup>45</sup>

Nicméně, přesto lze najít určité společné charakteristiky, které slumy vykazují. Mezi ně patří především absence či špatná kvalita inženýrských sítí a další infrastruktury, nedostatek pitné vody v případě slumů zemí „třetího“ světa, nízká kvalita bydlení, minimální velikost obytných prostor, nelegální charakter osídlení či nejisté smluvní vztahy k nemovitosti, přeplněnost obydlí a vysoká hustota obyvatelstva, špatné zdravotní podmínky, vysoký výskyt sociálně patologických jevů, atp.<sup>46</sup>

Jak nám napověděla výše uvedená statistika, slumy jsou záležitostí především zemí s nízkým HDP. Analýzy vzniku slumů v těchto zemích ukazují, že tyto residenční lokality povětšinou vznikají na základě přílivu obyvatel z rurálních oblastí v důsledku ekonomických změn či v důsledku přesunů obyvatelstva vlivem ozbrojených konfliktů nebo přírodních katastrof.<sup>47</sup>

Typickým příkladem vzniku slumu v důsledku migrace je *Kibera*. Tento slum o rozloze přibližně 2,5 km<sup>2</sup> se nachází na okraji Nairobi v Keňi a je jedním z největších slumů na světě. Podle odhadů zde žije až jeden milion lidí, přičemž hustota obyvatel je přibližně 300 tisíc obyvatel na km<sup>2</sup>. (Pro srovnání, v centrálních částech Prahy a sídlištích se pohybuje maximální hustota obyvatel kolem 10 tis. na km<sup>2</sup>). Název *Kibera* je z nubijštiny, ve které znamená *les* nebo *džungle*. Založení slumu se datuje k roku 1918, kdy byly pozemky nedaleko Nairobi přiděleny veteránům první světové války. Osídlení se postupně rozšiřovalo nelegální cestou o migranty z rurálních oblastí za tichého souhlasu britské správy a následně i samostatné keňské vlády. Přestože v Nairobi sídlí organizace OSN UN-HABITAT (*The United Nations Human Settlement Programme*), situace v Kibeře se k lepšímu nemění. Není zde elektřina, kanalizace, silnice. Voda je čerpána privátními dealery, kteří si za litr účtují dvojnásobek ceny než v Nairobi. Muži chodí za prací do Nairobi, ženy se živí prostitucí, většina z nich je nakažená virem HIV.<sup>48</sup>

Jiným příkladem slumu, který vznikl v důsledku migrace obyvatel je *Rocinha* (v portugalské označení pro malý ranč), *favela* v Rio de Janeiro, ve které žije 150 – 400 tisíc lidí. Stejně jako další stovky favel, které se v Rio de Janeiro nachází, je Rocinha ilegálním osídlením. Na rozdíl od ostatních je zde však velká část obydlí vystavena z cihel, nechybí zde základní infrastruktura a inženýrské sítě, včetně elektřiny, byť zpravidla odebírané

---

<sup>45</sup> United Nations Human Settlements, P. 2003. Challenge of slums: global report on human settlements, 2003. London: Earthscan, str. 11.

<sup>46</sup> United Nations Human Settlements, P. 2003. Challenge of slums: global report on human settlements, 2003. London: Earthscan, str. 11 – 12.

<sup>47</sup> United Nations Human Settlements, P. 2003. Challenge of slums: global report on human settlements, 2003. London: Earthscan.

<sup>48</sup> Neuwirth, Robert. Shadow cities: a billion squatters, a new urban world. New York; London: Routledge, 2006.

nelegálně. Nechybí zde obchody, včetně MacDonaldu a dokonce vlastní kabelová televize. Rocinha je také jediná favela, do které jezdí autobusová linka. Někteří z osadníků mají překvapivě i vyšší disponibilní příjmy, než lidé z okolí. Neplatí totiž žádné daně a poplatky za služby. Tento stav je důsledkem procesu, který místní nazývají *asfaltizací (asfaltização)*, metaforou zavádění infrastruktury, obrazem ekonomického pokroku. Pod slupkou zdárného rozvoje se však stále skrývá charakter slumu. Rocinha je ovládána drogovými gangy, jednotlivé ulice kontrolují jejich příslušníci, ozbrojení automatickými zbraněmi, kteří zde dohlíží na bezpečnost. Působnost policie končí u hranic favely, která zde odchyťává návštěvníky z jiných částí města a turisty, kteří si do Rocinhi chodí kupovat drogy. Životní šance obyvatel jsou uzavřené, většina z nich je živa z drogového byznysu a další kriminální činnosti. Je zde vysoká míra negramotnosti a málokomu se podaří uspět za hranicemi favely.<sup>49</sup>

Slumy v tzv. „průmyslově rozvinutých zemích“ mají povětšinou odlišný charakter a vyšší standard bydlení a dalších životních podmínek. Pokud vznikají na okraji měst, je to především v důsledku *gentrifikace*, kterou se rozumí proces rehabilitace obytného prostředí v centrálních částech měst a postupné vytlačování a nahrazování původního obyvatelstva ekonomicky silnějšími vrstvami nově příchozích obyvatel.<sup>50</sup> Nebo v důsledku výstavby „sociálního“ bydlení v okrajových částech měst (Francie). Avšak velká část segregovaných lokalit, které bychom mohli označit jako *slumy*, se nenachází na okraji měst, kam se naopak stěhují movitější lidé, ale ve vnitřní části (*inner-cities*) metropolí, které neprošly zmiňovanou gentrifikací.

Specifickým příkladem segregovaných lokalit jsou cikánské kempy vznikající na nevyužitých pozemcích ve městech, které mají buď dočasný charakter (Španělsko, Francie, Itálie, Velká Británie) a nebo trvalý, kdy se přeměňují v typické slumy (Rumunsko, Bulharsko atp.). A rovněž tzv. romské osady, charakteristické pro východní Slovensko, Maďarsko a balkánské země. Tato sídliště jsou atypická především tím, že jsou situovaná v extravilánu vesnic a nikoli měst. Nicméně svým charakterem, úrovní bydlení a vybavením inženýrskými sítěmi odpovídají slumům zemí „třetího“ světa.

## 4. Závěr

V této stati jsme se snažili poukázat na to, že koncept sociální exkluze nabízí možnost uchopit sociální realitu komplexně a zachytit tak dynamické projevy současné

---

<sup>49</sup> Neuwirth, Robert. *Shadow cities: a billion squatters, a new urban world*. New York; London: Routledge, 2006, kapitola 1. CALDEIRA, T. P. *City of walls: crime, segregation, and citizenship in São Paulo*. Berkeley; London: University of California Press, 2000

<sup>50</sup> BURJÁNEK, Aleš. Segregace. *Sociologický časopis*, vol. 33 (1997), str. 425.



podoby stratifikačních procesů ve společnosti. Třebaže vůči němu existují opodstatněné výhrady a reálně hrozí, že se stane pouhou „módní vycpávkou“, vágním označením bez jasného obsahu, troufáme si tvrdit, že ve své analytické rovině nabízí oproti ostatním konceptům (chudoba, marginalizace, underclass) vyšší heuristickou hodnotu, a to z výše uvedených důvodů. Jeho zřejmě největší výhodou v obecné rovině je však to, že není doposud hodnotově zatížený, jak je tomu v případě konceptu *kultury chudoby* či *underclass* a příčiny vytěsňování neklade pouze na individuální bedra, ale poukazuje i na příčiny strukturálního charakteru.

Uvedli jsme si, že nejzřetelnějším projevem sociálního vyloučení je vyloučení prostorové. V tomto případě však v oblasti sociálních věd zpravidla dochází k poměrně nevyjasněnému používání různých pojmů, které nejsou důsledně definovány a není tedy jasné, co vlastně konceptualizují, jaký abstraktní model sociální reality představují. Segregované lokality v zemích „třetího světa“ jsou buď označovány nativními pojmy (viz výše) či termínem *slum* (někdy též *ghetto*). V západních zemích se tohoto termínu využívá jen zřídka, a to z důvodu, že standard bydlení v segregovaných lokalitách je vyšší, než je tomu v zemích „třetího“ světa. V USA, jak bylo řečeno, se dávalo a pořád dává přednost pojmu *ghetto*. Případně se používá označení *inner-city*, *outcast ghetto* či *barrio* v případě hispánských sídlišť. V Evropě, včetně České republiky, se v současnosti v důsledku rozšíření a popularizace konceptu *sociální exkluze* uplatňuje vágní eufemismus *sociálně vyloučená lokalita*, kterým jsou označovány residenční útvary, jejichž strukturální charakteristiky jsou velmi různorodé. Ve Francii, jak bylo uvedeno, se uplatňuje termín *banlieues*, za nímž se skrývá poměrně specifický typ sídlišť. V Evropě je dále velmi rozšířeným nešvarem užívání pojmu *ghetto*, třebaže lokality, které jsou takto označovány, nenaplňují, jak jsme se snažili prokázat, charakteristiky tohoto konceptu včetně – na rozdíl od USA – jakýkoli historických kontací.

Pojmosloví v oblasti prostorové segregace je třeba chápat nikoli jako pouhé „slovíčkaření“, ale jako konstitutivní vytváření sociální reality. Slova mají tu moc skutečnost formovat. Jsou to nástroje pro třídění fakt a jejich kategorizaci. Pokud je užíváme jako pouhé metafory, jejichž význam zůstává skryt, hrozí nám, že „skutečnost“ nazýváme špatnými jmény a její smysl nám uniká.

## 5. Literatura

ATKINSON, Rob: Občanství a boj proti sociální exkluzi v kontextu reformy sociálního státu.

In Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity. Sociální studia, 5, 2000, str. 47 – 65.

- BARNES, Matt (et al.). *Poverty and Social Exclusion in Europe*. Edward Elgar Publishing, 2002.
- BARŠA, Pavel. *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.
- BROŽ, M., P. KINTLOVÁ, L. TOUŠEK. *Kdo drží Černého Petra: sociální vyloučení v Liberci, Plzni a Ústí nad Labem*. Praha: Člověk v tísni, o.p.s., 2007.
- BURJÁNEK, Aleš. Co je rezidenční segregace. IN SÝKORA, Luděk, TEMELOVÁ, Jana (eds.). *Prevence prostorové segregace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Ministerstvo pro místní rozvoj, 2005, str. 21–28.
- BURJÁNEK, Aleš. Segregace. *Sociologický časopis*, vol. 33 (1997), str. 423–434.
- CALDEIRA, T. P. *City of walls: crime, segregation, and citizenship in São Paulo*. Berkeley; London: University of California Press, 2000.
- DŽAMBAZOVIČ, R. – JURÁSKOVÁ, M. Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku. In Michal Vašečka (ed.): *Čačipen Pal O Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, str. 527 – 564.
- HANNERZ, Ulf. *Soulside: inquiries into ghetto culture and community*. Chicago; London: University of Chicago Press, 2004.
- HEISLER, Barbara S. The Sociology of Immigration. In Brettell, C., J. F. Hollifield (eds.) *Migration theory: talking across disciplines*. New York ; London: Routledge, 2000, str. 80–84.
- LENOIR, René. *Les exclus: Un Français sur dix*. Paris: Seuil, 1974.
- LEWIS, Oscar. *La Vida. A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty – San Juan and New York*. New York: Random House, 1966.
- LEWIS, Oscar. The Culture of Poverty. *Scientific American*, vol. 215/4 (1966).
- MARCUSE, Peter. Enclaves Yes, Ghetto No: Segregation and the State. In Varady, D. P. (ed.). *Desegregating the city: ghettos, enclaves, and inequality*. New York, State University of New York Press, 2005, str. 15-30.
- MARCUSE, Peter. The Shifting Meaning of the Black Ghetto in the United States. In MARCUSE, Peter., and R. v. Kempen (eds.). *Of states and cities: the partitioning of urban space. Oxford geographical and environmental studies*. Oxford: Oxford University Press., 2001. str. 119.
- MARCUSE, Peter. The Enclave, the Citadel, and the Ghetto: What has Changed in the Post-Fordist U.S. City. *Urban Affairs Review*, vol. 33 (1997), str. 228–264.
- MAREŠ, Petr. *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: VÚPSV, výzkumné centrum Brno, 2006.
- MAREŠ, Petr. Marginalizace, sociální vyloučení. In Sirovátka, T. (ed.): *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2002, str. 9 - 23.

- MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*, 3/2000.
- MASSEY, S. Douglas, DENON. A. Nancy. *American apartheid: segregation and the making of the underclass*. Cambridge: Harvard University Press, 1993.
- MERTON, Robert K. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Slon, 2000.
- NEUWIRTH, Robert. *Shadow cities: a billion squatters, a new urban world*. New York; London: Routledge, 2006.
- PEACH, Ceri. The Ghetto and the Ethnic Enclave. n Varady, D. P. (ed.). *Desegregating the city: ghettos, enclaves, and inequality*. New York, State University of New York Press, 2005, str. 31–48.
- SILVER, Hilary. Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, Vol. 133 (1994), str. 531 - 578.
- SÝKORA, Luděk, TEMELOVÁ, Jana. *Prevence prostorové segregace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Ministerstvo pro místní rozvoj, 2005.
- TODMAN, Lynn C. Reflections on Social Exclusion. Department of Sociology and Social Research, University of Milan, 2004.
- TOUŠEK, Ladislav. In Hirt, T., Jakoubek, M (eds.): *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, str. 288–321.
- UNITED NATIONS HUMAN SETTLEMENTS PROGRAMME. *Challenge of slums: global report on human settlements*. London: Earthscan, 2003.
- WACQUANT, Loic. *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. New York: Polity Press, 2007.
- WACQUANT, Loic. French Working-Class Banlieue and Black American Ghetto: From Conflation to Comparasion. In *Qui Parle*, Vol. 16 (2007).
- WACQUANT, Loic. "Ghetto," in *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*: Elsevier, 2004.
- WACQUANT, Loic. 1996. The Rise of Advanced Marginality: Notes on its Nature and Implications. *Acta Sociologica* 39:121-139.
- WARD, David. The Ethnic Ghetto in the United States: Past and Present. *Transactions of the Institute of British Geographers* 7 (1982):257–275.
- WIRTH, Louis. *Ghetto*. Chicago: The University of Chicago Press, (1926) 1956.
- WILSON, J. William: *The Truly Disadvantaged: The Inner City. The Underclass and Public Policy*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- WOOD, Clarence. *The critical chasm between racism and poverty in present-day America*. The Human Relations Foundation in Chicago, 1992.